

İslam Öncesi Türkler ve Türklerin İslamlaşma Süreci

Pre-Islamic Turks and the Islamization Process of the Turks

Rabia MERT

Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Asst. Prof., Sinop University
İlahiyat Fakültesi Faculty of Theology
Dinler Tarihi Anabilim Dalı Department of History of Religions
Sinop | Türkiye Sinop | Turkey
rabiamert@sinop.edu.tr orcid.org/0000-0002-9214-9202

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 06 Ekim 2021 Received | 06 October 2021
Kabul Tarihi | 21 Aralık 2021 Accepted | 21 December 2021
Yayın Tarihi | 30 Aralık 2021 Published | 30 December 2021

Atıf | Cite as:

Mert, Rabia. "İslam Öncesi Türkler ve Türklerin İslamlaşma Süreci [Pre-Islamic Turks and the Islamization Process of the Turks]". *Tokat İlmîyat Dergisi* | *Tokat Journal of İlmîyat* 9/2 (Aralık | December 2021), 655-678.
<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1005393>

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Pre-Islamic Turks and the Islamization Process of the Turks

Abstract: In this article, the process of acceptance of Islam by Turks, starting from its pre-Islamic state, is discussed. As a matter of fact, the conversion of Turks to Islam is important as it is an area that has many dimensions, including the changes in their religious and social lives, as well as the effects of this process on world history. Turks have been in a dynamic social structure throughout history, have been in contact with the civilizations around them and interacted with existing religions. Among the reasons that were effective in the conversion of the Turks to Islam, it was mentioned that the similarity of the belief in the god they had with the understanding of the only god in Islam and they are finding Islam suitable for their nature. In addition to explaining reasons why Turks, who knew various religions, accepted Islam, it should also be stated that this happened in a process. For this purpose, although it is mentioned in the article why Turks accepted Islam, our main interest has been in how this happened. In a sense, the Talas war, which took place in 751, is considered a milestone when Turks began to recognize Islam in terms of history. This article, it is aimed to show that some events before and after this also play a role. Thus, the conversion of Turks to Islam has been tried to be explained based on some historical information. It is accepted that Turks first became aware of Islam, after researching and learning about the religion of Islam, in which Arab conquest movements were influential, and then they became Muslims, and thus Islam spread among Turks. Here, the effect of the Turks' finding Islam suitable for their own structure should also be mentioned. However, it can be mentioned about various factors that were effective in the Islamization process of the Turks. For this purpose, when we look at the geography where Turks live, it is seen that it is between China, Iran, Russia and India. In the period when Islam began to spread, on the one hand, there was Chinese influence in this region politically and culturally, on the other hand, there were missionary activities of Christianity and Manichaeism. In addition, when Arab Islamic armies encountered Turks, there were the Gokturks, Uyghurs and Turkestan states. In other words, Turks did not lose their political presence while the conquest movements were taking place. The encounter of the Turks with Islam took place in such geography, both politically and religiously. At this point, it is necessary to mention the preaching activities of the Companions and followers, and the Muslims who came and settled in the region, among the reasons that were effective in the individual recognition and adoption of Islam by the Turks. Another factor can be counted as the fact that Turks served as soldiers in Arab-Islamic army. As a matter of fact, it is stated that Turks accepted Islam they knew during their service as soldiers and conveyed it to other people. However, it is stated that Turks served as soldiers during the Umayyad period, and this increased even more during the Abbasid period, but it is not known exactly when these started. The first remarkable event in the conversion of the Turks to Islam en masse is considered to be the battle of Talas. Because after that, it is claimed that the Chinese influence in the region weakened and more Muslims became influential. Apart from this event, the fact that Satuk Bugra Khan, the founder of the Karakhanids, became a Muslim together with his people, was also effective in the conversion to Islam in masses. In addition, Karakhanids are important as they are a period when Muslim Turkish scholars were raised. However, the fact that the characteristics of the Turks were compatible with Islam, and that Turks accepted that they were descendants of Noah's son Yafes, and that they positioned themselves in the history of Islam were effective in their adoption. The Prophet Muhammad's mention of Turks in some hadiths also plays a role. Therefore, it can be said that Turks accepted and adopted Islam with their own preferences. As seen in the narratives so far, besides some prominent historical events in the Islamization of Turks individually and in groups, the characteristics of Turks, their preaching activities and the role of some hadiths can be mentioned. Thus, it is understood that the Islamization of the Turks took place in a process and various reasons were effective in this.

Keywords: History of Religions, Pre-Islamic Turks, Islam, Tengri, Shamanism.

İslam Öncesi Türkler ve Türklerin İslamlaşma Süreci

Öz: Bu makalede İslam'dan önceki hallerinden başlamak üzere İslam'ın Türkler tarafından kabul edilmiş süreci ele alınmaktadır. Nitekim Türklerin İslam'a geçişleri, dini ve toplumsal hayatlarındaki değişimler yanında bu sürecin dünya tarihine yansıyan etkilerine kadar pek çok boyutu bulunan bir alan olması itibarıyla önemlidir. Türkler tarih boyunca hareketli bir toplum yapısı arz etmekte olup çevrelerindeki medeniyetlerle irtibat halinde olmuşlar ve mevcut dinler ile karşılıklı etkileşim içinde bulunmuşlardır. Türklerin İslam'a geçmesinde etkili olan sebepler arasında ise sahip oldukları Gök Tanrı inancı ile İslam'ın tek ilah anlayışının benzerliği ve İslam'ı tabiatlarına uygun bulmalarından söz edilmiştir. Bununla birlikte çeşitli dinleri tanımış olan Türkler'in İslam'ı kabul etmelerindeki sebeplerin söylenmesi yanında bunun bir süreç içinde gerçekleştiği de ifade edilmelidir. Bu amaçla makalede Türklerin İslam'ı neden kabul ettiklerine de değinilmekle birlikte asıl ilğimiz bunun nasıl gerçekleştiği noktasında olmuştur. Tarihi açıdan Türklerin İslam'ı tanımaya başlamalarında 751 tarihinde gerçekleşen Talas savaşı bir anlamda milat kabul edilir. Bu makalede bunun öncesinde ve sonrasında bazı hadiselerin de rolünün bulunduğu gösterilmek istenmiştir. Böylece Türklerin İslam'a geçişleri birtakım tarihsel bilgilere dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Türklerin İslam'dan haberdar olmalarında ilk olarak Arap fetih hareketlerinin etkili olduğu, İslam dinini araştırıp onun hakkında bilgi sahibi olduktan sonra da Müslüman oldukları, böylece İslam'ın Türkler arasında yayıldığı kabul edilmektedir. Burada Türklerin İslam'ı kendi yapılarına uygun bulmalarının etkisi de belirtilmelidir. Bununla birlikte Türklerin İslamlaşma sürecinde etkili olan çeşitli etkenlerden söz edilebilir. Bu amaçla öncelikle Türklerin yaşadığı coğrafyaya bakıldığında bu bölgenin Çin, İran, Rusya ve Hindistan'ın arasında olduğu görülür. İslam'ın yayılmaya başladığı dönemde bu bölgede bir taraftan siyasi ve kültürel olarak Çin etkisi mevcutken diğer taraftan Hıristiyanlık ve Maniheizm'in misyoner faaliyetleri bulunuyordu. Bunun yanında Arap İslam orduları Türklerle karşılaştığında Göktürkler, Uygurlar ve Türkeş devletleri vardı. Yani Türkler fetih hareketleri gerçekleştirken siyasi varlıklarını kaybetmiş değillerdi. Türklerin İslam'la karşılaşması siyasi ve dini olarak böyle bir coğrafyada gerçekleşmiştir. Bu noktada Türklerin İslam'ı bireysel olarak tanımaları ve benimsemelerinde etkili olan sebepler arasında sahabe ve tabiiinden kimselerin ve bölgeye gelip yerleşen Müslümanların tebliğ faaliyetlerinden söz etmek gerekmektedir. Bir diğer etken olarak Türklerin Arap İslam ordusunda asker olarak görev yapmaları sayılabilir. Nitekim Türklerin asker olarak görev yaptıkları sürede tanıdıkları İslam'ı kabul ettikleri ve diğer insanlara bunu ulaştırdıkları belirtilmektedir. Lakin Türklerin Emeviler döneminde asker olarak görev yaptıkları bunun Abbasiler döneminde daha da arttığı belirtilmekle birlikte bunların tam olarak ne zaman başladığı bilinmemektedir. Türklerin kitleler halinde İslam'a geçmesinde ilk dikkat çeken hadise Talas savaşı kabul edilir. Zira bu savaştan sonra bölgede Çin etkisinin zayıfladığı ve Müslümanların daha fazla etkili olduğu iddia edilmektedir. Bu olay dışında Karahanlıların kurucusu Satuk Buğra Han'ın halkı ile birlikte Müslüman olması da kitleler halinde İslam'a geçişlerde etkili olmuştur. Ayrıca Karahanlılar, Müslüman Türk âlimlerin yetiştiği bir dönem olması itibarıyla de önemlidir. Bununla beraber Türklerin sahip olduğu özelliklerinin İslam'la uygunluk göstermesi ayrıca Türklerin Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan geldiğini kabul etmeleri ile kendilerini İslam tarihinin içinde konumlandırmaları onu benimsemelerinde etkili olmuştur. Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde Türklerden bahsetmesinin de bunda rolü bulunmaktadır. Dolayısıyla Türklerin İslam'ı kendi tercihleriyle kabul edip benimzedikleri söylenebilir. Buraya kadar anlatılanlarda görüldüğü üzere Türklerin bireysel ve kitleler halinde İslamlaşmasında öne çıkan tarihsel bazı olaylar yanında Türkler'in sahip olduğu özellikler, tebliğ faaliyetleri ve bazı hadislerin de rolünden söz edilebilir. Böylece Türklerin İslamlaşmasının bir süreç içinde gerçekleştiği ve bunda çeşitli sebeplerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, İslamiyet Öncesi Türkler, İslam, Gök Tanrı, Şamanizm.

Giriş

Türklerin İslam'la ilk dönemlerden itibaren karşılaşmakla birlikte bir süreç içinde onu kabul ettikleri bilinmektedir. Bu noktada Türklerin Müslüman olması, dünya tarihine yansımalarıyla Türklerin dini, sosyal ve kültürel yaşamları üzerindeki etkisi nedeniyle önemli bir hadisedir. Bu noktada Türklerin İslam'ı nasıl anladığı, nasıl benimsediği ve devlet-toplum düzeyinde hayata nasıl geçirdiklerinin bilinmesi gerekir. Günümüzde Türklerin İslam'dan önceki dinleri ve İslam'ı neden ve nasıl seçtiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinin nedeni yaygın kanaate göre İslam Dini'nin sade ve akılcı akidesidir. Bunun yanında Göktanrı inancı ile İslam'ın tek ilah anlayışlarının benzerliği de Türklerin Müslüman olmasının nedenlerindedir. Burada göçebe Türk kavimlerinin İslam'ı tabiatlarına uygun bulmasından da söz edilmelidir.

Bununla beraber İslam'ın Türkler tarafından niçin kabul edildiğinin belirtilmesi yanında bunun nasıl gerçekleştiğinin bilinmesi de önemlidir. Türklerin İslam'la karşılaşmalarından önceki durumlarından başlanılarak bunun nasıl gerçekleştiğinin anlaşılması amacıyla tarihi süreçteki izleri takip edilmeye çalışılmıştır.

1. İslam Öncesi Türk İnancı

Tarihte Türk adının ortaya çıkışı MS 6. yüzyılda Moğolistan-Çin kuzey sınırlarından Karadeniz'e kadar uzanan yerde iki kardeşin kurduğu devletle olmuştur. Doğu imparatorluğunun kurucusu Bumin Kağan, Batı'dakinin kurucusuysa İstemi Kağan'dır.¹ Türkler, 6. yüzyılda ortaya çıkmalarına rağmen daha eski tarihlerinin olduğu bilinmektedir. Nitekim Türklerin Hunların soyundan geldiği, Hun isminin ortadan kalkmasıyla da Türk adının kaim olduğu ifade edilmiştir.² Türk adı ise Batılılar tarafından bütün Müslümanları ifade etmek için kullanılmıştır.³

Bununla birlikte Türklerin birçok kavminin ve her birinin ayrı ülkesinin olduğu bilinmektedir. Batı Türkleri arasında Oğuz, Peçenek, Kıpçak, Karluk, Tatar, Kırgız ve Başkurtlar sayılırken; Doğu Türkleri Uygurlar, Çiğiller ve Yağmalardan oluşmaktadır. Türklerin en büyük kavmiyse Oğuzlar'dır. Bunlardan şehirde, köyde, bozkırda ve çölde yaşayanlar

¹ Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964), 152.

² Joseph de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarihi Umumisi*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın (İstanbul: Tanin Matbaası, 1923), 1/212, 261, 266.

³ Thomas Patrick Hughes, "Turk", *A Dictionary of Islam* (London: W.H. Allen&Co, 1895), 648.

vardır. Bazen birbirleriyle de savaşan bu kavimler, keçeden yaptıkları çadırlarda yaşarlar.⁴

Öte taraftan Türkler, tarih boyunca çeşitli güçlü devletler kurmuşlardır. İslam'ın ulaşmasından önce Türklerin yaşadığı Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde Türk hakanlarının hâkimiyeti bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemde Türkler arasında dini açıdan bir bütünlük olmayıp Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik, Budizm ve Mani dinleri bölgede mevcuttu.⁵ Doğu'daki Türklerin İran'daki dini anlayıştan, batıdakilerin ise Çin'deki dini anlayıştan etkilendiği anlaşılmaktadır.⁶ Uygurlar'ın Maniheizm'i bütün olarak benimsemesi dışında bir Türk kavminin herhangi bir dini bütün olarak kabul ettiği bilinmiyor. Bunun yanında Maniheizm'in, Türk yaşantısına uygun olmadığı anlaşılmaktadır; bir kitabede "Evvelce et yiyen kavim bundan sonra pirinç yiyecek" yazılmıştır.⁷ Benzer şekilde Bilge Kağan, Budist mabedi yaptırmak istediğinde vezir Tonyukuk'un Budizm'in göçebe Türklerin askeri özelliklerine zarar vereceğini söyleyerek onu bu fikrinden vazgeçirdiği de bilinmektedir.⁸

Yukarıda bahsedilen dinler yanında Türklerin geleneksel dinlerinden de söz edilmelidir. Buna göre Türklerin inançlarında mavi gök ve yağız yer olarak anılan iki umde yanında yer-su inançlarından da bahsedilerek vatanlarına bağlılıklarının yer-su inançlarının bir sonucu olduğu iddia edilmiştir.⁹ Göğün en üstünde ise Tengri vardır ve âlemin kaderini o belirler. Gök 17 kattan oluşup 16. katında gök tanrıları bulunur. 3. katta ise insanlar ile tanrılar arasında aracı olan ata ruhları vardır.¹⁰ Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Türkler; gök, yer, su ve ateşi kutsal saymakta;

⁴ İbn Fadlan Seyahatnamesi, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), 95-96; Ya'kubî, Ülkeler Kitabı, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002), 75; Yusuf Ziya Yörükân, Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2013), 141.

⁵ Emel Esin, İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâm'a Giriş (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978), 117, 120, 124, 134, 136.

⁶ Jean Paul Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, çev. Aykut Kazancıgil (İstanbul: İşaret Yayınları, 1994), 15, 17.

⁷ Vasiliy Vladimiroviç Barthold, Orta Asya Türk Tarihi, çev. Hüseyin Dağ (Ankara: Çağlar Yayınları, 2004), 48, 38, 39.

⁸ Erkin Ekrem, "Seyahatnamelere Göre Göktürklerde Budizm", Türkler (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 3/656 (Göktürklerin nüfusu çok azdır ve T'ang Sülalesi'nin yüzde biri bile değil; bizim onlara karşı koyabilmemizin sebebi ise yaşam tarzımız su ve otları takip ederek, sabit bir yerde oturmamızdır; biz avcılık işiyle meşgulüz, herkes savaş teknikleri öğrenmektedir; kuvvetli durumda hücumla geçerek ganimetleri alıp dönebiliriz, zayıf durumda ise dağ ve ormanlara kaçarak sığınabiliriz. T'ang Sülalesi'nin asker sayısı ne kadar çok olsa bile bizim bu özel durumumuza karşı pek işe yaramıyor. Eğer şehir inşa ederek yerleşik hayata geçip eski geleneğimizi değiştirirsek, bir defa mağluba uğrarsak kesinlikle yok oluruz. Üstelik Budizm ve Taoizm'in teorileri insanı yumuşak yürekli ve zayıf karakterli yapar; bu güçlenme yöntemi değildir).

⁹ Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986), 48.

¹⁰ M. Fuad Köprülü, Türk Tarihi Dinisi (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 40, 55; Yusuf Ziya Yörükân, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2014), 55-57.

fakat onlara tapmamaktadırlar. Onlar sadece göğün ve yerin tek tanrısına taparak ona Tanrı demek, kâinatın ve insanın yaratıcısının Tanrı olduğuna inanmaktadırlar. Aynı zamanda inandıkları Tanrı'ya kurban olarak deve, sığır ve koyun kesmektedirler. Bunun yanında gaybdan haber veren din adamları (kam) da vardır.¹¹

Türkler arasında atalar kültünün bulunduğu her yıl 5. ayın 8. gününde ruhlara kurban sundukları ve atalarının kaldığı mağaraya kurban sunmak için kıdemli bir memur gönderdikleri bilgisine dayanılarak iddia edilmiştir.¹² Fakat Türklerdeki Gök Tanrı inancı yanında bunun çok zayıf kaldığı söylenmelidir; zira bu bağlamda sadece ataların kaldığı mağarada gerçekleştirilen kurban sunusuna dair bir bilgiyle karşılaşılmaktadır. Ayrıca bunun bir tapınma olduğu da kesin değildir; ataların kendisine değil de atalar adına kurban sunusu olabilir.¹³

Bununla beraber Türklerin tabiata kutsallık atfettiğinden de söz edilir. Birûnî, Kimak topraklarında yaşayan Türklerin bir su çukurunun yanında üzerinde birtakım izler olan taşta secde ettiklerini söyler.¹⁴ Ayrıca Türklerde yağmur yağması için kullanılan bir taşta da bahsedilir.¹⁵ Bu hususta Hz. Nuh'un yeryüzünü üç oğlu arasında paylaştığında Yafes'e Türkistan bölgesinin verildiği rivayet edilmektedir. Buna göre Yafes, o bölgenin kurak olduğunu söyleyerek yardım istemiş, Hz. Nuh dua etmiş ve yağmur yağması için kendisine bir isim öğretilmiştir. Yafes, unutmamak için bu ismi taşta yazarak boynuna asmıştır. Bu isimle yağmur yağmasını istediğinde yağmur yağarmış. Rivayetlere göre bu taş¹⁶ sonra Türklerle geçmiş ve onlar da bunu yağmur yağması için kullanmışlardır.¹⁷

Öte yandan Türklerin kutsal kitap, peygamber gibi inançları olmayıp belirli ibadetler yaptıkları da bilinmemektedir. Mabetlerinin olmadığına dair bilgilerin yanı sıra içinde put yer almayan mabetlerden söz edildiği de görülmektedir.¹⁸ Türklerde puta tapıcılık konusu, mezarların üzeri-

¹¹ *Histoire de Constantinople: Depuis le Regne de l'Ancien Justin Jusqu'à la Fin de l'Empire*, traduite, M. Cousin (Paris: Damien Foucault, 1985), 3/291; Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarihi Umumisi*, 2/278.

¹² Edouard Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux* (Paris: Commissionnaires de l'Académie Impériale des Sciences, 1903), 297-298.

¹³ Wilhelm Schmidt, "Tukue'lerin Dini", çev. Sadettin Buluç, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 14 (2012), 76, 78.

¹⁴ Ebû Reyhan el-Birûnî, *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 268.

¹⁵ Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 243; İbn Fadlan *Seyahatnamesi*, 87; "İbn al-Fakih'in Türklerle Ait Haberleri", çev. Ahmet Zeki Velidi Togan, *Belleten* 12/45 (1948), 15.

¹⁶ Yada taşı olarak da bilinir; Ünlü Türk hanı Oğuz Han'a geçtiği ve yağmur yağdırmak için kullanıldığına inanılan taş.

¹⁷ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), 72.

¹⁸ İbn Fadlan *Seyahatnamesi*, 87, 90; Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâm'a Giriş*, 83.

ndeki balbal denilen heykellere dayandırılmaktadır. Bunların Türklerin öldürdüğü düşmanlarını temsil ettiği belirtilerek öte dünyada öldüren adama hizmet edeceği anlayışına dayandırılmaktadır.¹⁹ Lakin balbalların put değil, uğur getirdiği düşünülen cisimler olduğu kabul edilmelidir. Zira Türkler arasında put bulunmadığı, aynı zamanda insana benzer tanrı anlayışının da olmadığı bilinmektedir.²⁰ Diğer yandan Türklerin ölümlerini yaktığına dair Çin kaynaklarında bilgiler olmakla birlikte ölümlerin yakıldığına dair bir belirti bulunamamıştır. Ayrıca Türklerin ölen kimseler için uçtu tabirini kullandığı bilinmektedir ki bu kelime Türklerin Müslüman olmasından sonra da kullanılmıştır.²¹

Türklerin sahip olduğu inançlardan böylece bahsedilmekle birlikte geleneksel dinlerinin ne olduğu konusunda görüşler farklılaşmaktadır. Bir görüşe göre Türkler Şamanizm'e inanmaktadır. Şamanizm, temel olarak vecd haline geçen bu durumdayken göğe çıkarak ve yeraltına inerek ruhlarla irtibat kurduğuna inanılan kimselerin olduğu dini bir öğeye dayandırılmaktadır.²² Türklerden bahseden eserlerde her sene belli bir günde şaman diyebileceğimiz bir kimsenin insanların toplandığı alanda davul eşliğinde dans edip kendinden geçtiği kaydedilmektedir. Bu esnada yeni yılda neler olacağına dair (kıtık veya kuraklık olup olmayacağı gibi) haberler verdiği ve insanların buna inandığı söylenir.²³ Türkler arasında gelecekte haber verdiği söylenen kimseler bulunmakla birlikte şaman kelimesi bulunmuyor. Buna benzer şekilde Kam'lar mevcuttur; lakin sadece kamların varlığıyla Türklerin inandığı bütün bir dini yapıyı açıklamak zordur. Bu nedenle Şamanizm'in Türklerin dini olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir.²⁴ Öyle ki Orhun kitabelerinde gök-yer inançlarına rastlanırken Kam'dan hiçbir yerde bahsedilmemiştir. Bu noktada Ziya Gökalp de Türklerin geleneksel dininin şamanizm olduğunu reddetmekte, geleneksel dinlerinin, şamanizm veya totemizm değil Toyunizm olduğunu iddia etmektedir.²⁵ Şamanizm yönündeki iddiaların aksine günümüzdeki bazı araştırmacılar tarafından Göktanrı inancının Türklerin İslam'dan önceki dinlerinin bir bölümünü oluşturduğu dolayısıyla tamamına Göktanrı dini denildiği de belirtilmiştir.²⁶

¹⁹ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, 12.

²⁰ Hikmet Tanyu, *Türklerin Dini Tarihçesi* (İstanbul: Türk Kültür Yayınları, 1978), 19; İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980), 45, 67.

²¹ Harun Güngör, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 3/464; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, 13, 14, 21.

²² Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 24.

²³ İbn Fadlan *Seyahatnamesi*, 99.

²⁴ Eliade, *Şamanizm*, 24; Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, 40.

²⁵ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341 (1925)), 25.

²⁶ Kemal Polat, "Geleneksel Türk Dini İnançları", *Dinler Tarihi I-II*, ed. Mustafa Alıcı - Süleyman Turan (İstanbul: Lisans Yayınları, 2018), 82-87.

Diğer bir görüşe göre Türklerin dini anlayışı sosyal teşkilatlarıyla uyum arz etmiş, bunun neticesi olarak da aşiret halinde yaşarken Totemizm inancında olmuşlardır.²⁷ Bu noktada Türkler hakkında bir hayvan veya bitkinin kabilenin atası kabul edildiği totem inancına uyacak şekilde kurtla ilgili birtakım bilgiler bulunsa da geleneksel dinlerinin totemizm olduğunu söylemek için yeterli delil bulunmamaktadır.²⁸

Yaygın kanaate göre geleneksel Türk inancı Gök Tanrı dinidir.²⁹ Peki, Gök Tanrı ile kastedilen nedir? Buradaki Gök Tanrı ile tek ve yüce olan anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İbn Fadlan, Türklerin gök ilahına inandığını belirterek tanrı anlayışları hakkında şunu söyler; “*Aralarından biri zulme uğradığında veya hoşlanmadığı bir şey başına geldiğinde başını semaya kaldırıp “Bir Tanrı” der.*”³⁰ Gök Tanrı’daki gök kelimesi tanrının sıfatı olarak kullanılmış olup yüce, ulu anlamına gelmektedir.³¹ Nitekim İslam’ı kabul eden Türkler gök kelimesini sema anlamında, Tengri kelimesini ise Allah için kullanmışlardır.³² Öte yandan Türklerde gök, mavi anlamına gelmektedir ve gök rengi tanrının sembolü olmuştur. Özetle Türklerin, içinde kuşların uçtuğu gökyüzüne değil, tanrının sonsuzluğuna inandıkları anlaşılmaktadır.³³

Bununla beraber Gök Tanrı inancı hakkında daha fazla bilgi için Orhun kitabelerine bakıldığında göğün konuştuğu³⁴, hakana ve halka yardım ettiği³⁵ ve göğe dua edildiği³⁶ görülmektedir. Hatta üstte mavi gök, altta yağız yer ve arasında insanoğlunun yaratıldığından bahsedilmektedir.³⁷ Şu halde Orhun kitabelerinde gök ve yeri tanrının yarattığı ifade edilmektedir ki bu durumda göğün kendisinin tanrı kabul edildiğini söylemek pek mümkün değildir. Aynı şekilde Orhun kitabeleri veya başka herhangi bir yerde Tanrının birden fazla olduğuna dair bir delil olmayıp gök, daima tek

²⁷ Köprülü, *Türk Tarihi Dinisi*, 39.

²⁸ Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, 17.

²⁹ Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 153; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 26; Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980), 9, 11, 14; Eliade, *Şamanizm*, 27.

³⁰ *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 31.

³¹ Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, 26; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 28.

³² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Haz. Mustafa Sinan Kaçalın (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ty.), 11. (Yağız yer yeşil kökte erdi küşüş, Anar berdi tenri ağırlık üküş; Kara yerde de aziz idi, mavi gökte de Allah ona çok değer vermişti).

³³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 6/457-459.

³⁴ *Tonyukuk Abidesi, Birinci Taş, Batı Cephesi*: Tanrı şöyle demiştir, Han verdim, Hanımı bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür (Orhun Abidelerinden aktarılan metinler için *Orhun Abideleri*, çev. Muharrem Ergin (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2009) kullanılmıştır.).

³⁵ *Bilge Kağan Abidesi, Doğu Cephesi*: Tanrı bahsettiği için ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır.

³⁶ *Tonyukuk Abidesi, İkinci Taş, Kuzey Cephesi*: Kağanımla ordu gönderdim. Tanrı korusun.

³⁷ *Kül Tigin Abidesi, Doğu Cephesi*: Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta ikisi arasında insanoğlu kılınmış.

ifade edilir. Burada sadece sorun tanrı için maddi göğün kullanılmasıdır. Bunun dışında yıldızlara veya güneşe tapınıldığına dair de işaret bulunmaz. Kısacası kitabelerde rastlanan en belirgin husus Gök Tanrı inancıdır.³⁸ Yine iki Türk prensesin mezar taşlarında Gök Tanrı inancına dair bilgilere rastlanmaktadır. Bu prenseslerden biri 695-719, diğeri ise 699-723 tarihleri arasında yaşamıştır. Buna göre kitabelerdeki ifadeler şu şekildedir:

“Fou-jen, gökten fazilet ve zarafet almıştı... Türklerin büyük kağanı babası Kutluk, bu unvanı gökten almıştı... Gök ona olağanüstü kabiliyetler vermişti... Unvanını gökten alan otuz aşiretin kağanı Bilge Kağan idi... Hayatın sonu bu olunca (prenselerin ölümü) ilahi hikmetten sual olur mu?”³⁹

Oğuz Kağan Destanı'nda *“Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarırsın, Ey oğullarım çok vuruşmalar gördüm, düşmanlarımı ağılattım, dostlarımı güldürdüm, ben Tanrı'ya borcumu ödedim”* cümlelerinde bu inancın yansımaları görülmektedir.⁴⁰

Buraya kadar ifade edilen bilgilerde görüleceği üzere Türkler yaşadıkları coğrafya itibarıyla çeşitli kavimlerle ve dinlerle tanışık olmakla birlikte kendilerine ait dini inançları da mevcuttur. İslam'la karşılaştıklarında dinler konusunda yeterli derecede bilgi sahibi oldukları anlaşılıyor. Tarih içinde İslam'la ve Müslümanlarla karşılaşmalarına daha sonra yer verilecektir. Burada öncelikle Türklerin neden toplu olarak İslam'ı kabul ettikleri ve uzun süre ona kuvvetle bağlı kaldıkları incelenecektir. Türklerin İslam'ı seçmelerinde etkili olan sebepler hususunda birkaç görüş vardır. Bunlardan ilkinde göre Türklerin askeri özellikleri cihat anlayışıyla uyum göstermesi hususu İslam'ı kabul etmelerinde etkili olmuş olabilir; lakin sırf buradan hareketle İslam dinindeki cihat ve şehit olmaya verilen müjdelere etkilenerek Müslüman olduklarını söylemek yeterli değildir. Diğer sebep Türk töresinin İslam ahlakına uygun olmasında aranmıştır. Hatta İslam ahlakının Türk töresiyle uygunluğu sonucunda tasavvufun Türkler arasında güçlenmesinden söz edilmiştir. Bu noktada Horasan'ın tasavvufun başlıca merkezlerinden biri olduğu hatırlanmalıdır.⁴¹ En yaygın görüşe göre ise Gök Tanrı ile İslam'daki tek Allah inancı arasındaki benzerlik Türklerin Müslüman olmasında etkili

³⁸ Schmidt, “Tukue'lerin Dini”, 76, 78.

³⁹ Edouard Chavannes, “T'ang'lar Devrinde İki Türk Prenselerin Mezar Taşı Kitabeleri”, çev. Zeynep Kerman, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 21 (1973), 39, 41, 42, 44.

⁴⁰ *Oğuz Kağan Destanı*, Haz. Max Julius Bang - Reşit Rahmeti (İstanbul: Burhaneddin Kitabevi, 1936), 29, 33.

⁴¹ Yörükkan, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, 103; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976), 146.

olmuştur. Daha sonra Müslüman olan Türklerin varlığı aynı dili konuşan diğer Türklerin Müslüman olmasını kolaylaştırmıştır.⁴²

Kaynaklarda yer alan ifadelerle göre Türkler, Arap fetihleri neticesinde İslam dininden haberdar olmuşlar, bu dini araştırıp öğrendikten sonra da Müslüman olmuşlardır.⁴³ Bununla birlikte İslam dininin Türkler arasında yayılma hızından yapılarına uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bunun neticesindedir ki İslam, Türkler arasında asırlar boyunca varlığını devam ettirebilmiştir. O kadar ki İslam'ı toplu olarak kabul ettikten sonra hem kendileri hem de Batılılar için Türk adı Müslüman ile eşit görülme başlamıştır. Bu yönüyle Türklerin İslam'a olan bağlılıklarındaki samimiyet, Batılılar tarafından da kabul edilmiştir.⁴⁴ Böylece tam olarak bilinmeyen bir biçimde başlayan Türklerin İslamlaşma süreci İslam tarihinde önemli bir yere sahip olmalarında etkili olmuştur.

Burada bir husustan daha söz etmek gerekmektedir. İslam, evrensel bir din olup sadece bir kavme ya da medeniyete hitap etmez, o bütün insanlığı muhatap kabul eder. Dolayısıyla Türklerin Müslüman olmalarının sebeplerinden birisi de İslam'ın evrensel bir din olmasıdır. Bu bağlamda Türklerin Müslümanlığı kuvvetle benimsemeleri İslam'ın evrensel bir din olduğunun ispatı olarak görülmesi bakımından da önemlidir. Bu nedendir ki Türkler arasında Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik veya Budizm gibi herhangi bir dini kabul edenler dahi İslam'ı tercih etmiştir. Dahası tarihte önceden Budist, Mecusi veya Hıristiyan olan kimselerin İslam'a geçmesi vaki iken Müslüman olan kimselerin diğer dinlere geçtiği pek görülmemiştir.⁴⁵

2. Türklerin İslam ile Karşılaşması

İslam Dini'nin yayılmasında Arap fetih hareketlerinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki Hicaz'dan başlayan fetih hareketleri geniş bir coğrafyaya yayılmış ve güçlü bir medeniyet kurulmuştur. Bu da insanları cezbetmiş, Hıristiyanlardan ve diğer din mensuplarından Müslümanlığı seçenlerin sayısını artırmıştır. Emevi dönemindeki milliyetçi uygulamalar nedeniyle Arap devleti görünümü dikkat çekse de aslında fetih hareketlerinin başlangıcına bakıldığında amaçlananın İslam'ın mesajının

⁴² Michel le Syrien, *Chronique de Michel le Syrien*, trakt. Jean Babtiste Chabot (Paris: Ernest Leroux, 1905), 3/156-157.

⁴³ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1967), 87. (Horasan valisi Cunayd bin Abdurrahman ile Türk hakamı karşılaşmıştır. Türk hakamı İslam'ı tanımak için hırslı, adam öldürme ve zina gibi durumlarda ne yaptıklarını sormuş ve konuşma birkaç saat sürmüştür. Cunayd, daha sonra bu Türk'ün vefalı, insafli, anlayışlı ve zeki biri olduğunu söylemiştir.).

⁴⁴ Bernard Lewis, *Orta Doğu*, çev. Selen Yağmur Kölay (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2003), 100.

⁴⁵ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, 57, 67.

bütün dünyaya duyurulması olduğu görülür. Söz konusu amaçla Hz. Ebubekir döneminde ilk fetih hareketi Şam bölgesine gerçekleştirilmiştir.⁴⁶ Bu seferler daha sonra Suriye, İran, Afrika ve Orta Asya'ya düzenlenmiştir. Arap orduları 637'de İran'ı fethettiklerinde Maverâünnehir bölgesine gelmiş ve burada Türklerle karşılaşmışlardır.⁴⁷

Bununla beraber Türklerin İslam'la karşılaşmasını araştırmak için öncelikle Türklerin yaşadığı coğrafyadan bahsetmek gerekmektedir. Zira Türklerin bulunduğu coğrafyanın bilinmesi İslam'la karşılaşmalarının nasıl gerçekleştiğini anlamak açısından önemlidir. Hindistan'ın batısından Rum ülkesinin doğusuna kadar olan kısım Türklerin diyarı olarak anılır.⁴⁸ Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin kapladığı sahada yani Horasan ve Maverâünnehir denilen bölgede Türkler yaşamıştır ve Türkistan, Türk medeniyetinin beşiği olmuştur.⁴⁹ Arap ordularıyla Türklerin ilk karşılaşması da Horasan bölgesinde olmuştur. Arap İslam ordularının bölgeye gelmesinden önce Türklerle Arapların siyasi veya sosyal herhangi bir münasebeti bilinmiyor. Yine de İslam'dan önceki dönemde Arapların Türkleri çok az da olsa tanıdıkları anlaşılıyor.⁵⁰ Türkler göçebe yaşam tarzına sahip oldukları için suyu bol toprakları tercih ediyorlardı, Arabistan ise buna uygun değildi. Bu nedenle Türklerle Araplar arasında herhangi bir bağın olmaması anlaşılabilir. Fakat Arapların ticaret yaparken Türklerle karşılaşma ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Zira bazı anlatımlarda Türk çadırından bahsedildiği görülüyor.⁵¹

Öte taraftan Mekke veya Medine'de Türklerin yaşadığına dair bilgi bulunmuyor. İslam tarihinde Türklerden ilk olarak hadislerde bahsedilmiştir. Söz konusu hadislerde Hz. Peygamber'in Türklerin fiziki özelliklerini tanımladığı görülmektedir.

“Müslümanlar yüzleri kat kat deriyle kaplanmış kalkan gibi olan, kıldan elbise giyen Türk denilen kavimle savaşına kadar kıyamet kopmaz.”⁵² “Gözleri küçük bir kavimle savaşıacaksınız.”⁵³ “Sizler küçük çekik gözlü, kırmızı benizli, yatık burunlu, yüzleri örs üzerinde dövülmüş derilerle kaplanmış kalkan gibi

⁴⁶ el-Belâzurî; *Fütuhu'l Büldan*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 156.

⁴⁷ Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâm'a Giriş*, 151.

⁴⁸ Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 203.

⁴⁹ Richard Nelson Frye - Aydın Sayılı, “Selçuklardan Evvel Ortaşark'ta Türkler”, *Bellekten* 10/37 (1946), 100.

⁵⁰ el-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, 28.

⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi sahihi'l-Buhârî*, Haz. Muhibbüddin el-Hatîb vd. (Kahire: Daru'r-Reyyan, 1986), 3/560. (Hz. Aişe o gün perdesi olan bir Türk çadırındaydı.)

⁵² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2004),), “Melâhim” 9 (4304).

⁵³ Ebû Dâvûd, “Melâhim” 9 (4305).

olan Türklerle çarpışmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Yine sizler kıldan çarık giyen bir kavimle (Türkler) çarpışmadıkça kıyamet kopmayacaktır.”⁵⁴

Hz. Peygamber’in Türklerle İslam’a davet mektubu yazıp yazmadığı konusunda net bir bilgi yoktur. Lakin Türklerle yazılmış mektup bulunduğunu iddia eden bazı görüşler vardır.⁵⁵ Türklerle İslam’a davet mektubu gönderilmesi hususunda Emevi halifesi Hişam bin Abdülmelik’in (724-743) Türk Hakanı’na İslam’a davet için elçi gönderdiğine dair bir rivayetle karşılaşmaktadır. Türk Hakanı elçiye hemen cevap vermemiş, asker olan birliklerini kendisine göstererek “*Bunlar doktor, terzi ya da kunduracı değiller, Müslüman olduklarında nasıl geçinecekler*” diye sormuştur.⁵⁶

Türklerin İslam’la karşılaşmalarının nasıl olduğunun anlaşılması noktasında önemli bir diğer husus o dönemdeki Türklerin siyasi durumudur. İslam’ın Türkistan’daki Türkler arasında yayılması 8. yüzyılda olmuştur, ayrıca Maniheizm ve Hıristiyanlığın Orta Asya’da yayılması da bu dönemdedir. Bu dönemin siyasi durumuna bakıldığında o sıralarda Göktürkler (550-745) ve Türkes devleti (658-766) bulunuyordu. Uygurlar ise 745 tarihinde hâkimiyeti ele geçirerek Göktürklerin yerini almıştı.⁵⁷ Görüldüğü üzere Türklerin Araplarla karşılaşmaları fetih hareketleri sonucunda olsa da Türkler egemenliklerini kaybetmemiştir. Dolayısıyla İslam’ı seçmeleri savaşlarda yenilmeleri ve egemenliklerini kaybetmeleri sonucunda gerçekleşmemiştir. Kendi arzu ve istekleriyle Müslüman olmayı seçtikleri kabul edilmelidir ki bunun neticesi Türklerin İslam’ı kuvvetle benimsemeleri ve devam ettirmelerinde görülmüştür.

Türklerle ilk karşılaşma Hz. Ömer döneminde olmuş, Arap ordularına karşı bölgedeki Türk beyleri çatışmıştır. Halife, Maverâünnehir’in ötesine gidilmemesi yönünde karar vermiştir. Bu konudaki bilgilere göre Hz. Ömer, Horasan’ın fethi ve Türk sınırına ulaşıldığına dair haberi aldığı anda “*Keşke Horasan’da bir ateş veya bir deniz olsaydı da kimse oraya ulaşmasaydı*” demiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, Horasan’ın fethinden niçin memnun olmadığını sormuştur. Hz. Ömer, “*Horasan halkı üç defa ahdi bozdu. Orada çok kanlar döküldü. Müslümanların orada bulunmasını istemiyorum*” demiştir. Bunun üzerine mektup yazarak buldukları yerde yani Horasan’da kalmalarını Ceyhun nehrinin ötesine geçmemelerini emretmiştir.⁵⁸

⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, (Beyrut: Daru’l-Beşairu’l-İslamiyye, 2011), “Cihad” 95, 96; “Menâkıb”, 25.

⁵⁵ İzmirli İsmail Hakkı, “Peygamber ve Türkler”, *II. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1937), 1013-1044.

⁵⁶ “İbn al-Fakih’in Türklerle ait haberleri”, 13.

⁵⁷ Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâm’a Giriş*, 117, 144, 151.

⁵⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Ceîrî Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. Mehmet Faruk Görtünca (İstanbul: Sağlık Yayınevi, ty.), 3/500.

Ayrıca hadiste şöyle bir ifade yer almaktadır: “*Türkler size ilişmedikçe siz de onlara ilişmeyiniz.*”⁵⁹ Hz. Ömer’in bu hadise uyararak Türklerle savaşı devam ettirmediği de rivayet edilmiştir. Hatta bu hadis Hz. Peygamberin Araplara vasiyeti olarak anlaşılmiştir.⁶⁰ Arap orduları Horasan’a Hz. Ömer’in hilafetinden yaklaşık on yıl sonra Hz. Osman döneminde gidebilmiştir. Lakin Hz. Ali döneminde de birçok akınlar yapılmasına karşın Horasan’da kalıcı olunamamıştır. Hicri 32-42 tarihleri arasında Horasan’a Basralı ve Kufeli 50.000 aile yerleştirilmiştir ki bölgede İslam’ın tanıtılması adına önemli bir adım olmuştur.⁶¹ Böylece İslam’ın yayılmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren Türklerin İslam’ı tanımaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu dönemlerden itibaren Müslüman olan Türkler bulunsa da bunların daha çok bireysel kaldığı da belirtilmelidir.

Bahsedilen dönemde Türklerin Müslümanlar hakkındaki görüşlerine bakıldığında Müslümanların ölümsüz olduğunu düşündüklerine dair ifadelerle karşılaşılacaktır. Hz Ömer döneminde bölgeye komutan olarak atanan Abdurrahman için Türkler, “*Bu adamın beraberinde melekler var, bunu ve askerlerini onlar koruyor*”, demişlerdir. Hatta bir rivayette yer aldığı şekliyle Hz. Osman döneminde bölgeye gelen sahabe Selman bin Rebia el-Bahilî’nin Belencer’de vefat edip oraya gömülmesinden sonra Türkler tarafından kabri ziyaret edilmiştir. Ayrıca Türklerin onun vesilesiyle yağmur istedikleri de kaydedilmiştir.⁶²

Muaviye döneminde Horasan’a vali olarak Hz. Osman’ın oğlu Said tayin edilmiştir. Said, Semerkant’a bağlı Soğd’da Türklerle savaşmış ve onlarla barış yapmıştır. Barışın kalıcı olabilmesi adına önemli Türk ailelerinden seçilen 50 genç rehin olarak verilmiştir. Said, daha sonra bu elli kişiyi 674 tarihinde Medine’ye getirmiştir, bunlar Medine’ye gelen ilk Türkler kabul edilmektedir.⁶³ Said’in Horasan’da bulunduğu sıralarda Batı Türkleri 645-658 tarihlerinde Çin tarafından yıkılmıştı. Buna rağmen Türklerin savunmaları karşısında Arap orduları çekilmek durumunda kalmıştır. Orta Asya’da fetihlerin hız kazanması Emeviler döneminde Kuteybe bin Müslim’in 705 tarihinde Horasan’a vali atanmasıyla gerçekleşmiştir. Kuteybe, Türklerle çetin savaşlar yapmış, bölgeye İslam’ın yerleşmesi için Merv’e Arapların yerleştirilmesi, Buhara ve Semerkant’a cami yapılması

⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Melâhim” 8 (4302).

⁶⁰ Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Amman: Beytü'l-Efkarü'l-Devliyye, 2004), 1/1281; el-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, 85.

⁶¹ Hamilton Alexander Rooskeen Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt (Ankara: Çağlar Yayınları, 2005), 29-31.

⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/1279, 1331.

⁶³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/1453.

ve Cuma namazına gelenlere bahşiş verilmesi gibi eylemleriyle gayret göstermiştir. Buhara hâkimi ve halkının bir kısmı bu dönemde Müslüman olmuştur. Kuteybe, Semerkant'ı aldığı anda orada putlar görmüş ve bunları yakmıştır. Bölge halkı, bu putların kendilerini hafife alan kimseyi helak edeceğine inanmaktaydı. Bunu yapana bir felaket gelmediğini gördüklerinde halkın bir kısmının Müslüman olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Yine de Kuteybe döneminde fetihlerde gösterilen başarının bölgenin İslamlaşmasında gösterilemediği kabul edilir.⁶⁴ Ayrıca Emeviler döneminde Maveraünnehir'e Arap ordusunun akınları devam ederken Türkşler (699) Batı Türklerini bir araya getirerek devlet kurmuşlardır. Nitekim Arap ordularına karşı Batı Türkleri savunmalarını sürdürmüş ve bölgede etkin bir güç olmalarını engellemişlerdir.⁶⁵

Bu noktada bahsedilmesi gereken önemli bir husus da Türklerin Arap İslam ordusunda yer almalarının ilk olarak ne zaman ve ne şekilde başladığıdır. Zira Türklerin İslam'ı kabul edip benimsemelerinde Arap İslam ordusunda asker olarak görev almalarının rolünden ve Türk kavimlerinin bundan etkilenerak İslam'ı seçmelerinden bahsedilmektedir. Türklerin Arap ordularında ne zaman yer almaya başladıkları tam olarak bilinmiyor. Lakin Kuteybe'nin ordusu önceleri sadece Araplardan meydana gelirken daha sonraları Türklerin oluşturduğu birliklere de ordu içerisinde yer verilmiştir. Türklerin Arap ordusunda önemli mevkiiler elde etmesi Abbasiler döneminde gerçekleşmiştir. Süreç içinde Arap askeri kuvvetleriyle yerli liderler ve halk arasında dostça ilişkiler kurularak Türklerle Müslüman Araplar arasındaki ilişkilerin kuvvetlendiği bilinmektedir.⁶⁶

Görüldüğü üzere Türklerle Arap İslam ordularının karşılaşmasından sonraki süreçte Türkler arasında İslam yayılmaya başlamıştır. Türklerin büyük kitleler halinde İslamlaşmasında önemli bir dönüm noktası olarak 751 Talas savaşı öne çıkmaktadır. Çinli komutan, Taşkent hükümdarı Bagatur Tudun'u verdiği söze rağmen öldürmüştür. Taşkent hükümdarının oğlu da Çin'e karşı Araplardan yardım istemiştir. Çin ordusu ile Abbasiler karşılaştığında Çin ordusundaki Karluk Türklerinin karşı tarafa geçmesi üzerine Çin yenilmiştir. Bu savaştan sonra Çin, Maveraünnehir ile bir daha ilgilenememiş, İslam bölgede güçlenerek Müslüman olanların sayısı artmıştır.⁶⁷

⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/172, 175, 182, 185, 190, 191; el-Belâzurî; *Fütuhu'l-Bıldan*, 613; Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, 37, 38, 47, 55; Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 110.

⁶⁵ Köprülü, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, 110, 112.

⁶⁶ Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, 56, 65.

⁶⁷ Köprülü, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, 118.

Talas savaşı Abbasilerin kuruluşunun (750) başlangıcında yaşanmıştır. Bu noktada Abbasilerin kuruluşunda rol alan Horasan etkisinden söz etmek gerekmektedir. Batı Türklerinin 659'da yıkılması Doğu Türklerinin de son günleri yaşaması üzerine bölgede Çin hâkimiyeti artmıştı. Orta Asya'nın kaderi doğudaki Çin ile batıdaki Araplar arasındaki mücadeleye kalmıştı. Emevilerin bölgede İslam'ın yayılmasından çok vergi toplamakla ilgilendikleri belirtilmektedir. Onlara karşı başlatılan isyanda Horasan etkili olmuştur. Türk olduğu iddia edilen Ebu Müslim Horasani'nin başlattığı isyan sonrasında hilafet Abbasilere geçmiştir. Bu da Abbasilerin kuruluşunda Türklerin etkili olmasına bağlanmıştır. Hatta İslam'ın başlangıcında Hz. Peygamber'e Medinelilerin yardım etmesinden sonra Hz. Peygamber'in soyuna ikinci defa yardım edenlerin Horasan halkı olduğu söylenmiştir. Türklerin Abbasi devletinde daha fazla güç kazanmasının da bunun sonucu olduğu iddia edilmiştir. Hilafetin Abbasilere geçmesinden sonra Maverünnehir'de artık İslam etkisi artmış ve Çin hâkimiyeti uzaklaştırılmıştır.⁶⁸

Abbasi halifelerinden Memun döneminde Maverünnehir bölgesi ile Samanoğulları ilgileniyordu. Halife Mutasım dönemine gelindiğinde ise Türkler Abbasi devletinde etkili olmaya başladı. Mutasım'ın annesi Türk'tü, çevresine Türk askerler toplamış, bu askerler için Samarra şehrini kurmuştur.⁶⁹ Bu askerler kısa sürede nüfuz sahibi olmuşlardır. Örneğin Tolunoğlu Ahmet, Buharalı bir Türk kölenin oğludur, Mutasım zamanında halifenin muhafız alayı kumandanı olmuştur. Sonra Mısır'da Tolunoğulları (868-905) yönetimi kurulmuştur.⁷⁰

Bütün bu süreçlerden sonra İslam'ı toplu olarak kabul eden ilk Türk kavmi 920-921 tarihlerinde İtil (Volga) Bulgarları olmuştur. Bunlar Moğol istilasına kadar varlıklarını sürdürmüş sonra Altınordu devletine dâhil olmuşlardır. Günümüzde kuzeydeki Türkler bunlardandır.⁷¹ Bulgar hükümdarının gördüğü bir rüya üzerine Müslüman olduğu rivayet edilmektedir.⁷² Daha sonra Bulgar hükümdarı İlteber Almış, Abbasi hal-

⁶⁸ el-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, 28; Köprülü, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, 46, 114, 117, 118.

⁶⁹ Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 39-41 (Mutasım, Samarra arazisine gitti. Orada sadece bir Hıristiyan manastırı vardı. Onlara ismini sordu, ruhbanlar kitaplarımızda Surra men Rae (gören mutlu oldu) denilir, dediler. Orası Sam bin Nuh'un şehridir. Ruhbanlar; burası yıllar sonra bir kralın emriyle imar edilecek, arkadaşları yardım edecek, yüzleri çöl kuşları gibidir, buraya çocuklarıyla beraber yerleşecekler, dediler. Bunlar kendisine söylenince Mutasım, burayı ruhbanlardan satın aldı ve Türkleri buraya yerleştirdi. Onları getirttiği Türk cariyelerle evlendirdi.)

⁷⁰ Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 120-127.

⁷¹ Köprülü, *Türk Tarihi Dinisi*, 34.

⁷² Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2004), 73.

ifesi Muktedir-Billâh'a mektup göndererek, İslam dinini anlatacak kimselerle hutbe okunması, minber ve cami yapılması için bir heyet göndermesini istemiştir.⁷³ Bulgarlar dışında Türklerin kalabalık gruplar halinde Müslüman olmasında Orta Asya'daki İranlı Samanoğulları (820-1000) etkili olmuştur. Bu dönemde Türklerle önemli mevkiiler verilmiştir. Gelişen süreç içinde Türkler arasında Budizm'in zamanla kaybolurken yerini İslam almıştır. Mecusilik bir süre daha devam etse de sonunda o da kaybolmuştur. Maniheizm ve Hıristiyanlık dinleri de zaman içinde yok olmuştur. Sadece Yahudilik günümüze kadar Türkler arasında varlığını sürdürebilmiştir.⁷⁴

Türklerin İslam tarihinde önemli bir yer edinmelerini başlatan sürecin Karahanlıların kurucusu Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmasına kadar beklemesi gerekmiştir. Satuk Buğra Han döneminde Hakan ile birlikte halk da İslam'ı kabul etmiştir.⁷⁵ Böylece Karahanlılar döneminde Türklerin İslamlaşması güç kazanmıştır, bu dönemde Kaşgarlı Mahmud ve Yusuf Has Hacib gibi önemli kimseler yetişmiştir. Nitekim Kaşgarlı Mahmud, eserinde “*Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır*” hadisine yer vermiştir.⁷⁶ Böylece eserini oluşturmadaki gayretini Hz. Peygamber'in Türkler hakkındaki sözlerinden aldığını göstermiştir.

Öte taraftan 10. yüzyılda Abbasi halifelerinin güçleri zayıflamış ve Şiilik güçlenmiştir. Türkler böyle bir dönemde İslam tarihine siyasi anlamda dâhil olmuşlardır. Bu zamana kadar Türkler, halifeler nezdinde Orta Asya'dan Bağdat'a getirilerek en üst makamlara kadar çıkarılmış kimselerken bundan sonra İslam dünyasının temsilcisi konumuna yükselmişlerdir.

Görüldüğü gibi Türklerin İslam'la karşılaşmalarının izleri takip edildiğinde ilk olarak savaşlar neticesinde İslam'dan haberdar olmuşlar; lakin İslam'ı kabul etmeleri onu tanımaları neticesinde zaman içinde gerçekleşmiştir.

3. Türklerin İslamlaşma Süreci

İslam tarihi kaynaklarında Türk adıyla Zülkarneyn arasında ilgi kurulmaktadır. Şöyle ki Zülkarneyn iki sedd arasına ulaştığında yecü-mecücle karşılaşmıştır. Bu esnada bu iki milletin kendilerine zarar verdiğini, beldelerini harap edip yollarını kestiğini söyleyerek kendile-

⁷³ İbn Fadlan Seyahatnamesi, 20.

⁷⁴ Barthold, Orta Asya Türk Tarihi, 56.

⁷⁵ Köprülü, Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler, 125.

⁷⁶ Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, çev. Besim Atalay (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985), 1/4.

rini korumak üzere bir sedd yapmasını isteyen kimseler bulunmuştur. Bu kimseler bozguncu olmayıp seddin bu tarafında kalmıştır. Onlara ilişilmemiş ve bırakılmış anlamında (ترك) Türk denilmiştir.⁷⁷ Bir diğer rivayete göre Türkistan bölgesi mamur olmadığı için orada yaşayan halka Türk denilmiştir.⁷⁸ Divan-ı Lügat-it Türk'te yer alan bilgiye göre Türk adını Allah vermiştir. Bir hadiste Türklerden şu şekilde bahsedildiği kaydedilmiştir: “Yüce Allah buyurmuştur ki benim bir ordum vardır. Ona Türk adını verdim. Onları doğuda yerleştirdim. Bir ulusa kızarsam Türkleri o ulus üzerine musallat ederim.” Burada Allah'ın Türkler için kendi ordum dediği belirtilmiş ve bu üstünlük sebebi kabul edilmiştir. Ayrıca Türklerin övülmeye değer büyükleri ağırlamak, sözünde durmak ve sadelik gibi başka özellikleri sıralanmıştır.⁷⁹ Bununla birlikte Türklerin Müslüman olmasında Hz. Peygamber'in Türkler hakkındaki hadislerinin etkili olduğu da iddia edilmiştir.⁸⁰

Diğer taraftan Türklerin Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan geldiği iddia edilir.⁸¹ Oğuz Destanı'nda Nuh peygamberin yeryüzünü oğulları arasında paylaştığı, Doğu illeri ve Türkistan'ı Yafes'e verdiği anlatılır. Ayrıca Yafes'in adı Türk dilinde Olcay Han olarak ifade edilir. Yafes'ten sonra Dhib Han yerine geçmiş, daha sonra oğlu Kara Han başa geçmiş ve nihayet onun yerine de oğlu Oğuz geçmiştir.⁸² Buna ilaveten Hz. İbrahim'in Türk Hakanı'nın kızı Kantura ile evlendiği rivayetiyle de karşılaşılmaktadır.⁸³ Böylece Türkler İslam tarihinde baştan itibaren kendilerine yer bulmuş olmaktadır.

Türklerin Müslüman olmalarının İslam'ın ortaya çıktığı ilk yüzyıldan itibaren başladığı görülmektedir. Öncelikle Türklerden köle edilenlerin Müslüman olmayı seçtikleri bilinmektedir. Hatta Basra'da Türk esirler için 670 tarihinde bir cami yapılmıştır. Ayrıca halkı Türk ve İranlılardan oluşan Merv şehri de 691 tarihinde Horasan bölgesinin İslami merkezi haline gelmiş durumdadır.⁸⁴ Hz. Peygamber döneminde Merv şehriden gelen bir tüccarın Müslüman olduğundan bahsedilmiştir. Sonrasında sahabe ve tabiinden kimseler gelip buraya yerleşmiştir. Merv şehrinde

⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/296.

⁷⁸ Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 72.

⁷⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi*, 1/361.

⁸⁰ İsmail Hami Danişmend, *Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?* (İstanbul: Okat Yayınları, 1959), 23.

⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/93; Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, 4/855; el-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, 32.

⁸² Oğuz Destanı, *Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, Haz. Ahmet Zeki Velidi Togan (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982), 17.

⁸³ Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1945), 79.

⁸⁴ Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâm'a Giriş*, 147, 149.

25 kadar tabiinden kimsenin yaşadığı rivayet edilmiştir ki bu kimseler aracılığıyla bölgede İslami ilimlerin kaynağı oluşmuştur.⁸⁵ Horasan bölgesine gelip yerleşmiş sahabeler arasında Burayde, Ebu Berze ve Muaviye bin Hayde anılmaktadır. Bu sahabelerin Horasan'da yaşayıp vefat ettikleri bilinmektedir.⁸⁶

İlk başlarda Türklerin İslam'ı seçmelerinde sahip oldukları birtakım özelliklerinin İslam'la uygunluk göstermesinin etkili olduğu söylenir. Bu noktada Maverünnehir bölgesinin kendine has özelliklerinden bahsetmek gerekir. Bölgeyi ziyaret eden İstahri, bölge halkı hakkında şunları söylemektedir:

“Maverünnehir İslam ülkelerinin en nezih ve hayrı en bol olanıdır. Selamet bir ülkedir. Halkı ellerindeki imkânları kötülüğün yok olması iyiliğin hâkim olması için harcarlar. Maverünnehir’de servet sahibi olanların çoğu servetlerini ribatlara, yol inşaatlarına, vakıf kurmaya, cihada, sebillere ve hayır işlerine harcarlar. İslam ülkelerinde Maverünnehir’deki insanlardan daha fazla cihada istekli kimse yoktur. İslam ülkeleri içinde Maverünnehir ve Buhara’dan daha nezihini görmedim.”⁸⁷

Bunun yanında Türklerin büyüklerine itaatleri, misafire hürmetleri ve güvenilir olmaları nedeniyle halifelerin dostları, emirleri, komutanları ve askerleri olduklarını belirtir. Halifenin askerleri olan Türklerin diğer kavimlerden daha cesur ve şecaat sahibi olduklarını söyler.⁸⁸ Cahiz de Türklerin sahip oldukları meziyetleri, faziletleri ve şerefleri dolayısıyla diğer kavimlere üstün olduğunu söylemiştir. Bu konuda Hz Ömer’in Türkler hakkında *“Bu zararı pek fazla elde edilecek ganimeti çok az bir düşmandır,”* dediği rivayet edilmiştir.⁸⁹

Türklerin sahip oldukları özellikler İslam'ı seçmelerinde etkiliyken İslam'ın kendilerine ulaştırılmasında tüccarlar ve din âlimlerinin Türk diyarlarına yaptıkları seyahatler ve tebliğ faaliyetlerinin katkıları olmuştur. Sonralarda Horasan ve Maverünnehir’de kurulan medreseler, İslamın yayılmasında önemli görevler icra etmiştir. Hatta İslam medeniyetinde ilk medreselerin Maverünnehir’de kurulduğu, Türklerin Budizm’i terk etmekle birlikte Budist okullarını esas almak suretiyle medreseleri oluşturdukları iddia edilerek Türklerin katkısından söz edilmiştir. Burada

⁸⁵ Mesut Can, “Merv’de İslamî İlimlerin Doğuşu (Hicri İlk İki Asır)”, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/6 (2016), 400, 403.

⁸⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe Seçkin Sahabeler*, çev. Seyfullah Erdoğmuş (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2011), 194, 212, 370.

⁸⁷ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2019), 244, 247.

⁸⁸ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, 248-249.

⁸⁹ el-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler’in Faziletleri*, 44, 73.

Sûfilerin İslam'ın yayılmasındaki etkisinin medreselerden fazla olduğu belirtilmelidir.⁹⁰

Bu bağlamda İslam'ın yayılmasında İslam mürşitlerinin faaliyetlerinin etkisinden söz etmek uygun olacaktır. Daha önceki bölümden hatırlanacağı üzere Hz. Peygamber'den sonra ilk Halife döneminden itibaren askeri seferler başlatılmış ve İslam'a geçen insanların sayısı artmıştı. Lakin sadece bu gelişmeye bakarak İslam'ın kılıç kuvvetiyle yayıldığını söylemek pek uygun olmayacaktır; çünkü İslam'ın yayılmasında tebliğ faaliyetlerinin etkisi büyüktür. Bunu göz ardı etmek İslam'ın yayılmasını anlamayı zorlaştıracaktır. Nitekim Sahabe ve Tabiinden önemli kimselerin fethedilen yerlerin halkını İslam'a davet etmesiyle çoğu insan Müslüman olmuştur. Böylece Müslümanların tebliğ faaliyetlerinin ve tebliğin mahiyetinin İslam'ın hızla yayılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Her Müslüman tebliği kendi vazifesi olarak görmüş, fetihlerle ulaşılan bölgelerde her kademedeki kimse İslam'ın yayılması için gayret göstermiştir. Dine davet eden kişi açısından durum böyleyken davet edilen kimsenin İslam'ı kabul etmesinde de İslam akidesinin sadeliği etkili olmuştur.⁹¹

Bahsedilen husus Türklerin İslam'ı nasıl kabul ettiklerini bilmek açısından da önemlidir. Karahanlıların kurucusu Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmasına dair anlatılar buna örnek gösterilebilir. Satuk'un Müslüman olması Ebu Nasır Samani'nin kendisine İslam'ı anlatmasıyla, başka bir rivayete göre ise Hızır'ın kendisine görünerek İslam'ı tavsiyesiyle gerçekleşmiştir.⁹² Böylece onun İslam'ı herhangi bir zorlama olmadan kabul ettiği anlaşılmaktadır. Yukarıdaki ifadelerle göre Türkler arasında İslam'ın kök salması ilk dönemlerden itibaren gerçekleştirilen tebliğ faaliyetleri sonucunda olmuştur.

Diğer taraftan Türkler, İslam tarihine siyasi anlamda dâhil olduklarında İslam'ın yayılması vazifesini devralmışlardır. Sırf bu açıdan bakarak Türklerin Müslüman olmalarının öneminden bahsetmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Türklerin İslam tarihine sonradan eklemlendiğini söylemek de uygun olmayacaktır. Zira Türklerin ilk zamanlardan itibaren Müslüman olmaya başladıkları ve İslam medeniyetinin kurucu unsurlarından birini oluşturdukları bilinmektedir. Türkler, Müslüman olduktan sonra Anadolu'ya gelene kadar Maverâünnehir bölgesinde kalmaya devam etmişler ve burada gelişme göstermişlerdir. Hatta bu hususta vatanlarına

⁹⁰ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, 47, 56, 65.

⁹¹ Thomas Walker Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler (Ankara: Akçağ Yayınları, 1982), 61, 213.

⁹² Bilal Erdem Dağistanlıoğlu, "Tezkire-i Buğra Han'ın Çağatayca Yazılmış Bir Nüshası (Metin-Dil İncelemesi-Tıpkı Basım)", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkia* 7/4 (2012), 1322.

aşırı bağlılıkları sebebiyle Araplar tarafından eleştirilmişlerdir.⁹³ Hadis ilminin Türkler arasında geliştiği ve onların sayesinde sağlam hüviyetini kazandığı kabul edilmektedir. Zira Buhari, Tirmizi, Nesai gibi önemli hadis âlimleri bu bölgede yetişmiştir.⁹⁴ Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife'nin (ö. 769) Orta Asyalı olduğu ifade edilmektedir.⁹⁵ Matüridiyye mezhebinin kurucusu imam Maturidi'nin de Türk olduğu bilinmektedir.⁹⁶ Ayrıca tasavvufun önemli isimlerinden Ahmed Yesevi, İslam'ın Türkler arasında yayılmasında gayret göstermiştir. Tasavvufun önemli isimlerinden İbrahim Edhem (ö. 778), Horasan yöresinde doğmuş, Merv ve Nişabur'da faaliyette bulunmuştur.⁹⁷ Horasanlı sûfi Şakik Belhi (ö. 790) de Türk olup İslam'a davet amacıyla Türkistan'ı gezmiştir.⁹⁸ Hadis ve Tasavvuf alanlarında önemli bir âlim olan Abdullah bin Mübarek (ö. 797) de Mervli olup babası Türk'tür.⁹⁹ Arap dilbilimcisi Halaf al-Ahmar (ö. 796) Ferganalı bir Türk'tür.¹⁰⁰ İslam felsefesinin önemli isimlerinden olan Farabi (ö. 950) de Türk'tür.¹⁰¹ Ayrıca İbn Sina, Biruni ve Harezmi gibi İslam dünyası için önemli birçok âlim ve ilim adamı Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde yetişmiştir.¹⁰²

Sonuç

Türlere İslam'ın ulaştırılmasında öncelikle Arap fetih hareketleri etkili olmuştur; lakin Türkler arasında İslam'ın yayılması daha ziyade tüccarlar ve sufiler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Burada Türklerin İslam'ı nasıl anladıkları da önemli olup sünni İslam'ı benimsemişler ve onun savunucusu olmuşlardır. Orta Asya'da İslam'ı kabul eden Türkler, sonrasında ise Anadolu'nun İslamlaşmasında görev almışlar, bunu da medrese ve tekkeler aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir.

Görüldüğü gibi Türkler, Arap fetihleri neticesinde yenilmiş, hâkimiyetlerini kaybetmiş ve Arapların geleneksel dinini kabul etmiş değillerdir. Türkler, tabiatlarına uygun buldukları evrensel bir dini kabul etmişlerdir. Dolayısıyla bunu Araplaşmak olarak değil İslamlaşmak olarak

⁹³ el-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, 77

⁹⁴ el-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, 46.

⁹⁵ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/131.

⁹⁶ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/146.

⁹⁷ Feridüddin-i Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (İstanbul: Bahar Yayınları, 2013), 41-43.

⁹⁸ Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâm'a Giriş*, 150.

⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/407.

¹⁰⁰ Şerafeddin Yalıtıkaya, "Arap Lügat ve Gramercileri Arasında Türkler", *Türkiyat Mecmuası 7* (2010), 321.

¹⁰¹ Mahmut Kaya, "Fârâbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/145.

¹⁰² Frye ve Sayılı, "Selçuklulardan Evvel Ortaşark'ta Türkler", 97.

görmüşlerdir. Bunların yanında Türkler, Gök Tanrı inancındaki ezeli, ebedi, kadiri mutlak tek tanrı anlayışıyla İslam'ın tek Allah inancının benzerliğini savunmuşlardır. Nitekim Türkler, Müslüman olduktan sonra İslam Dini'nde olan kelimelerin Türkçe karşılıklarını kullanmışlardır. Dahası bu dinin içinde kendilerini nasıl konumlandıkları da önemlidir. Anlaşılan o ki Türkler, evvelden inandıkları gök, yer ve insanın yaratıcısı olan tanrı anlayışlarını buldukları Allah'a inanmışlar ve kendilerini bütün olarak anladıkları İslam tarihinin içinde görmüşlerdir. Bu amaçla bir taraftan Hz. Nuh'un üç oğlundan Yafes ile bağ kurmuş, diğer taraftan Hz. İbrahim'in Kantura'dan çocukları olduklarını savunmuşlardır. Ayrıca Hz. Muhammed'in hadislerinde kendilerinden bahsedilmesiyle de övünmüşlerdir. Bu yönüyle İslam tarihinde kendilerine öyle bir yer bulmuşlardır ki Türklerin tarihi İslam tarihinin bir parçası olmuştur. Bunun yanında Orta Asyalı Ebu Hanife, İmam Maturidi, Buhari, Tirmizi, Nesai gibi din âlimleri ve Farabi, İbn Sina, Biruni gibi bilginlerin yetiştirilmesiyle İslam din ve medeniyetine hizmet etmişlerdir. Bu anlam alanları da onlara güçlü bir yer kazandırmıştır. Türklerin Müslüman olmalarının dünya tarihine yansımalarıysa kurdukları büyük ve güçlü devletlerle İslam'ın tebliğinde üstlendikleri görevler neticesinde olmuştur. Orta Asya'da başlayan ve orada gelişen Türklerin İslam'a geçişleri çeşitli sebeplerin etkili olduğu bir süreçte gerçekleşmiştir. Belli bir müddet Orta Asya'da bulunduktan sonra Anadolu'ya gelmeleri ve sahip oldukları devlet kurma becerileri neticesinde de Türklerin kaderi İslam tarihiyle birlikte anılır olmuştur.

Kaynakça

- Arnold, Thomas Walker. *İntişâr-ı İslâm Tarihi*. çev. Hasan Gündüzler. Ankara: Akçağ Yayınları, 1982.
- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. *Orta Asya Türk Tarihi*. çev. Hüseyin Dağ. Ankara: Çağlar Yayınları, 2004.
- Belâzurî. *Fütuhu'l Büldan*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Birûnî, Ebû Reyhan. *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- Brockelmann, Carl. *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Daru'l-Beşairu'l-İslamiyye, 2011.
- Can, Mesut. "Merv'de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicri İlk İki Asır)". *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/6 (2016), 399-425.

- Cahiz, Ebu Osman Amr b. Bahr. *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*. çev. Ramazan Şeşen. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1967.
- Chavannes, Edouard. "T'ang'lar Devrinde İki Türk Prensesin Mezar Taşı Kitabeleri". çev. Zeynep Kerman. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 21 (1973), 37-44.
- Chavannes, Edouard. *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*. Paris: Commissionnaires de l'Académie Impériale des Sciences, 1903.
- Dağıstanlıoğlu, Bilal Erdem. "Tezkire-i Buğra Han'ın Çağatayca Yazılmış Bir Nüshası (Metin-Dil İncelemesi-Tıpkı Basım)". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkia* 7/4, (2012), 1313-1393.
- Danişmend, İsmail Hami. *Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?*. İstanbul: Okat Yayınları, 1959.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *Kitâbü's-Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r Reyyân, 2004.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Erkin, Ekrem. "Seyahatnamelere Göre Göktürklerde Budizm". *Türkler*. 3/358-374. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Esin, Emel. *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâm'a Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Feridüddin-i Attâr. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. İstanbul: Bahar Yayınları, 2013.
- Frye Richard, Nelson - Sayılı, Aydın. "Selçuklardan Evvel Ortaşark'ta Türkler". *Bellekten* 10/37 (1946), 97-131.
- Gibb, Hamilton Alexander Rooskeen. *Orta Asya'da Arap Fetihleri*. çev. Hasan Kurt. Ankara: Çağlar Yayınları, 2005.
- Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341 (1925).
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). *Abû'l Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1945.
- Güngör, Harun. "Eski Türklerde Din ve Düşünce". *Türkler*. 3/261-282. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Histoire de Constantinople: Depuis le Regne de l'Ancien Justin Jusqu'a la Fin de l'Empire*, traduite. M. Cousin. Paris: Damien Foucault, 1985.
- Hughes, Thomas Patrick. *A Dictionary Of Islam*. London: W.H. Allen&Co, 1895.
- İbn Fadlan Seyahatnamesi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- "İbn al-Fakih'in Türklere Ait Haberleri". çev. Ahmet Zeki Velidi Togan. *Bellekten* 12/45 (1948), 11-16.

- İbn Hacer. *el-İsâbe Seçkin Sahabeler*. çev. Seyfullah Erdoğmuş. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2011.
- İbn Hacer. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*. Haz. Muhibbüddin el-Hatîb vd. Kahire: Daru'r-Reyyan, 1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Amman: Beytü'l-Efkarü'l-Devliyye, 2004.
- İnan, Abdulkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- İstahrî. *Ülkelerin Yolları*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2019.
- İzmirli İsmail Hakkı. "Peygamber ve Türkler". *II. Türk Tarih Kongresi*. 1013-1044. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1937. <https://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/ii-turk-tarih-kongresi-20-25-eylul-1937-istanbul/>
- Joseph de Guignes. *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarihi Umumisi*. çev. Hüseyin Cahit Yalçın. 4 Cilt. İstanbul: Tanin Matbaası, 1923.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*. çev. Besim Atalay. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.
- Kaya, Mahmut. "Fârâbi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/145-162. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
- Köprülü, Fuad. *Türk Tarihi Dinisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Köprülü, Fuad. *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu*. çev. Selen Yağmur Kölay. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2003.
- Mesudî. *Murûc ez-Zehab (Altın Bozkırlar)*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2004.
- Michel le Syrien. *Chronique de Michel le Syrien*. tradt. Jean Babtiste Chabot. Paris: Ernest Leroux, 1905.
- Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili. Haz. Ahmet Zeki Velidi Togan. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982.
- Oğuz Kağan Destanı, Haz. Max Julius Bang - Reşit Rahmeti. İstanbul: Burhaneddin Kitabevi, 1936.
- Orhun Abideleri, çev. Muharrem Ergin. 42. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2009.

- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. 9 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Polat, Kemal. "Geleneksel Türk Dini İnançları". *Dinler Tarihi I-II*. ed. Mustafa Alıcı -Süleyman Turan. 79-107. İstanbul: Lisans Yayınları, 2018.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları, 1994.
- Schmidt, Wilhelm. "Tukue'lerin Dini". çev. Sadettin Buluç. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 14 (2012), 63-80.
- Şeşen, Ramazan. *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed Bin Cerir. *Tarih-i Taberi*. çev. Mehmet Faruk Gürtunca. 3 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, ty.
- Tanyu, Hikmet. *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Tanyu, Hikmet. *Türklerin Dinî Tarihçesi*. İstanbul: Türk Kültür Yayınları, 1978.
- Uzunpostacı, Mustafa. "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/131-138. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Ya'kubî. *Ülkeler Kitabı*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002.
- Yaltkaya, Şerafeddin. "Arap Lügat ve Gramercileri Arasında Türkler". *Türkiyat Mecmuası* 7 (2010), 321-322.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. 5. Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig*. Haz. Mustafa Sinan Kaçalın. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ty.